

KAMANÇANIN YARANMASI MİLLİ MUĞAM İFAÇILIQ SƏNƏTİNDƏ ONUN ƏHƏMİYYƏTLİYİ VƏ İNKİŞAFINA DAİR BƏZİ MƏSƏLƏLƏR

Arđı. Əvvəlli №№ 31, 32, 33.

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda xanəndəlik sənətinin inkişafı müvafiq olaraq çalğı musiqi alətlərinin geniş yayılmasına səbəb olmuş və bununla da milli məkurəsinin sütunu hesab olunan muğam sənətinin tam bərqərar olmasını zəruri etmişdir.

Muğam sənətinin formalaşdırılması, davamlı inkişafı və təkmilləşdirilməsi səzəndə dəstəsində kamançanın yerini daha da əhəmiyyətini artırmışdır.

Göstərilən dövrdə «Ələsgər, Sadiqcan, Məşədi Zeynal, Cavad bəy Əlibayoglu, Mirzə Mənsur Mənsurov, Məşədi Cəmil Əmirov, Şirin Axundov, Qurban Pirimov kimi tarzenlər, Qaraçı Hacı bəy, Qulu Əliyev, Rasim Şirinov və Böyükkişi Əliyev kimi məşhur kamançaçılar yetişmişdir» (Firidun Şuşinski «Azərbaycanın musiqi xəzinəsi». Bakı 2015. səh. 28).

«Əvvəllər səzəndə dəstəsində tar, kamança və balaban, təsnif və rəngləri ifa etdikdə isə daha və qoşanağardan istifadə olunurdu. Məşhur tarzen Sadiq Əsəd oğlunun alətdə apardıqı yenidənqurma işlərdən sonra artıq qur səslə qoşanağaraya ehtiyac qalmır. O xanəndənin əlində tutduğı incə səslə qavalla əvəz olunur.

Xanəndə, tarzen və kamançaçıdan ibarət olan səzəndə dəstəsi XIX əsrin 60-70-ci illərindən başlayaraq ta bu günə qədər fəaliyyət göstərir. Səzəndələr Azərbaycanca müstəqil incəsənət növü olan xanəndəlik sənətinin inkişafında, muğam ifaçılıq məktəbinin yaradılmasında rolu misilsizdir. Vaxtilə toy, şənlik məclislərində iştirak edən xanəndələr öz nadir istedadları sayəsində artıq bizim dövrümüzə teatr və konsert salonlarında çıxış edirlər» (S.Əbdullayeva «Azərbaycan xalq çalğı alətləri». Bakı, Adıoğlu 2002. səh. 188).

Tar, kamança, ud, saz, ney, kanon, balaban, tütək, zurna, qaval, nağara, qoşa nağara və digər musiqi alətlərimiz əslirə boyu xalqımızın ruhunu, zövqünü oxşayan, onun milli məkurəsini formalaşdırən, kimliyini xatırladan bir vəhdət halında muğamların, təsniflər, bayatılar, qoşmalar, aşıq mahnılarının məhz həmin alətlərlə daha rəvan, səlis və şirin səslənməsi ilə kamilliyə doğru bizi aparən ilahiyət yollarından biridir.

Müasir dövrimizdə kamançanın Azərbaycanca geniş yayılması barədə biz inqilabi-satirik şerimizin banisi və bayraqdarı, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində şərəfli yer tutan və böyük simalardan biri hesab olunan Mirzə Ələkbər Sabirin (1862-1911) yaradıcılığında görə bilərik. Xalq Şairin «Hop-hopnə» adlı məşhur olan şer məcmuəsində «Sabir» şerində kamança barədə aşağıdakı misralar yazılmışdır:

*Andıra qalmıs nə yaman səslənir!
Söz deməyə vermır — aman, səslənir!
Ox atılır, sanki kaman səslənir!
Sahəti-meydanda vurur tək sabir.*

Şifahi xalq ədəbiyyatımızı dərinədən sevmiş, klassik ədəbiyyatımıza böyük məhəbbət bəsləmiş, şerlərində əsl var kimi cəsarət və uzaqgörənliklə milli musiqi alətlərimizin quruluşunu təbliğ və vəsf edən Mikayı Müşiq kamançaya dair «Dilənçi» şerində aşağıdakı misralara rast gəlmək olar:

*Gələndə var, gedəndə var, mən də varam bu gecə,
Təbiətin dəhşətləri titrədiyər ətrafı,
Bir busaqda yorğun tıtrək əllərlə kəməncə
Çalar zəif bir ixtiyar inlədiyər ətrafı.*

«Sabir üçün» şerində:

*Hər cahangir qabağına vurub atdı xalqımızı,
Zaman-zaman quduz çarlar qırıb çatdı xalqımızı.
Neçə-neçə daşnaq gəldi, alıb satdı xalqımızı,
Həpsi qırıq kaman kimi sızıldatdı xalqımızı.*

Bu gün də, xalqımızın adət və ənənələrindən, məişət və etiqadlarından yaranan ailə-məişət — doğum, toy və matəmle bağlı keçirilən mərasimlərdə və bu mərasimlərə əsaslanan təşkil olunan dövlət tədbirlərində kamançanın səslənməsinə rast gəlir, onun ifa edilən muğam və mahnılarda özünəməxsus aparıcı çalğı alətinin olmasının şahidiyik.

Tamaşalarda, həmçinin döyüş və faciəvi səhnələrə ilə əks olunan instrumental musiqi parçalarının təqdimatına da rast gəlmək olar. «Döyüş səhnələrini adətən zurna, sinc, təbil, nağara, faciəvi səhnələr isə balaban, ney və kamança müşayiət edir» (S.Əbdullayeva «Azərbaycan folklorunda çalğı alətləri», səh. 188).

Başqa sözlə, eger tar müdrik və kamilliyə doğru ehtirasları hərəkətə gətirən, incə hissələri oyadan, saz, zurna, sinc, təbil və nağara qəhrəmanlığı və şənliyə tələnnüm edən, vətən uğrunda döyüş qabağı şəhid zirvəsinə ruhumuzu coşdurən musiqi alətlərimizdirsə, kamança kədər-qüssə və faciəvi motivləri ilə dolu olan, qəmli və bədbinliyi əks etdirmək üçün yaranan milli musiqi alətimizdir.

Kamançanın həzin səsi ilə ifa olunan muğamların, müstəqil təsniflərin, lirik mahnıların «daxili aləm» dinləyiciyə çatdırır, dinləyicini məst etməklə, onun ruhunu oxşayır və xəyallarını saf gələcəyə doğru aparır.

Müasir Azərbaycan xalq çalğı alətlərinə aid ilk elmi araşdırmalar dahi bəstəkar, musiqişünas-alim, görkəmli ədib və publisist, pədaqoq, mütəraqı maarifi və ictimai xadim, peşəkar klassik musiqimizin banisi Üzeyir Hacıbəyov (1885-1948) tərəfindən aparılmışdır. Böyük sənətkar özünün ali məqsədlərinə nail olmaqdan ötrü doğma xalqının dili, tarixi, etnoqrafiyasından, klassik və ağız ədəbiyyatından, xüsusilə də, zəngin musiqi xəzinəsindən məharətlə bəhrələnməklə, bütövlükdə milli mədəniyyət irsinin, xüsusən də Azərbaycan musiqi sənətinin inkişafında misilsiz tarixi xidmətlər göstərmişdir.

Üzeyir bəy 1926-cı ildə «Maarif və mədəniyyət» jurnalında dərc olunmuş məqalələrində tarı — «Şərq musiqisi təhsilini genişləndirən dirə bilən alətlərdən ən qiymətli, ən mühüm», kamançanı — «melodik alətlərdən ən gözəl, neyi — ən pürməlahət və eşqnaqar alət, qavali isə zərb alətlərdən ən zərif» hesab edir, Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin təsnifatını verir, onları simli, nəfəs və zərb alətlərinə bölür. Simli alətləri, öz növbəsində, qısa səslə, yəni mirzabla çalınan və uzun-səslə (kamanla çalınan) alətlərə ayırır...

Xalq çalğı alətlərində notlarla çalmağın mümkünlüyünü sübut etmək üçün («Mən nə yaradırəm» məqaləsi) Ü.Hacıbəyov simfonik orkestrin tərkibinə daha çox xalq çalğı alətləri daxil etməyi tövsiyə edir («Sovet operasının yolları» məqaləsi). Dahi bəstəkar onların gələcək inkişaf perspektivləri barədə öz mülahizələrini bildirir.

Müasir ansambl və orkestr rəhbərləri tərəfindən kamançanın geniş yayılmasının qarşısını alanları görən Üzeyir bəy gələcəkdə kamançanın orkestrdə birinci yer tutacağına əmin olaraq yazırdı: «Avropa musiqi alətlərindən kamança cinsinə mənsub olan «Violon» (skripka) orkestrdə birinciliyi qazandığı kimi, gələcəkdə bizdə də kamança öz ali mövqeyini imza edəcək».

Bələliklə də bəstəkarlarımız — Ü.Hacıbəyovun, S.Rüstəmov və M.Maqomayevin yorulmaz fəaliyyəti və səyləri nəticəsində 1931-ci ildə Azərbaycanda ilk notlu xalq çalğı alətləri orkestri təşkil edilmişdir.

Bu orkestrin fəaliyyəti nəticəsində xalq çalğı alətlərində not sistemində keçmək mümkünlüyü barədə fikirlər öz təsdiqini tapmışdır. Burada, orkestrin və milli alətlərimizin inkişafında Səid Rüstəmovun müstəsna fəaliyyətini qeyd etmək lazımdır. S.Rüstəmov tərəfindən 1935-ci ildə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq «Tar məktəbi» adlı tar üçün tədris vəsaiti nəşr edilmişdir. Bu kitab tarın tədrisi üçün hələlik ən vacib dərs, əvəzsiz vəsait hesab olunur...

S.Rüstəmov tar üçün bir neçə not kitablarının da müəllifidir. O, hələ 1950-ci ildə «Tar üçün etüdlər» kitabını yazmışdır. Bundan başqa bəstəkarın «Melodik etüdləri» ni də qeyd etməliyik. «Melodik etüdlər» həm tar, həm də kamança aləti üçün ayrılıqda yazılmış vəsaitdir (Ağasəlim Əbdullayev «Tar tədrisinin inkişafında Səid Rüstəmovun rolu» Konservatoriya № 1, yanvar — fevral 2009 səh. 123, 124).

Bədi rəhbəri və dirijoru olan Üzeyir bəy Hacıbəyovun yaradılmış orkestrin tərkibində məşhur musiqiçilər (tarzenlər və kamançaçılar) fəaliyyət göstərirdilər.

«XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində Bakının musiqi həyatında böyük canlanma yaranmışdı. «Şərq orkestri» və «Notlu orkestr» ifaçılıq sənətinin inkişafında görkəmli rol oynayırdı. Bu orkestrlərin tərkibində Qurban Pirimov, Paşa Əliyev, Xosrov Məlikov, Rəşid Əfəndiyev, Hökümə Nəcəfzadə, Hacı Məmmədov, Ənvər Mənsurov, Zərif Qayıbov, Adil Gəray kimi virtuoq tarzenlər, Qılman Salahov, Tərlan Əlizadə, İsmayıl Talışinski, Hafiz Mirzəliyev kimi məahir kamançaçılar sənət nümunələri göstərirdilər». [28, səh. 104]

Artıq 40-ci illərdən başlayaraq Bakının musiqi həyatında vokal sənətinin inkişafı ilə bağlı Bakıda ad san qazanmış tar və kamança çalanlarla yanaşı, məahir qarmonçular və balabançılar da özünəməxsus yer tutmağa başladılar.

Burada, «Əhsən Dadaşov, Məmmədağa Muradov, Baba Salahov, Həbib Bayramov, Qulam Qasimov kimi tarzenlərlə yanaşı, Fərhad Dadaşov, Tələt Bakıxanov, axır vaxtlarda isə Şəfiqə Eyyazova kimi kamançaçılar, Səfərali Vəzirov, Ələkbər Nəzərli, Məmmədağa Ağayev kimi qarmonçular, Həsən Məhərrəmov, Bəhrüz Zeynalov kimi balabançılar ifaçılıqda

özlerini bir sənətkar kimi göstərmişlər. Gəncəyə gəldikdə isə, tarzenlərdən (Gəncədə yaşadığı müddət ərzində tarzen kimi tanınmış, lakin sonradan Məşədi təcridən qarmon, kamança, skripka və piano da çalmağı da öyrənmiş) Məşədi Cəmil, Fazil Əliyevi, Firidun Ələkbərovu, Fikrət Verdiyevi, Sabir Rüstəmovu, Hüseyn Verdiyevi, kamançaçı Xanlar Əsədovu, pianoçu Əkbər Əsgərovu, dirijorlardan Şirin Rzaeyi, Nəriman Əzimovu və Vahid Mirzəyevi göstərmək olar» (Firidun Şuşinski «Azərbaycanın musiqi xəzinəsi», səh. 123).

Azərbaycanın görkəmli kamança ifaçılarının sənətkarlığı, onların milli musiqi sənətimizin inkişafındakı xidmətləri hesabına Azərbaycan muğamının beynəlxalq aləmdə tanınması və təbliği musiqi təhsili sistemində milli alətlərin sırasında kamança alətinin də geniş surətdə tədrisə cəlb olunmasına səbəb olmuş və bələliklə də «Kamança məktəbi» dərsliyinin yaranmasını zəruri etmişdir.

«Məhz belə bir zərurəti nəzərə alan Üzeyir bəy Hacıbəyli (1885-1948) bu vacib vəzifəni Cəvahir Həsənovaya (1915-1985) tapşırır. Musiqi məktəbləri üçün nəzərdə tutulmuş bu dərslük (C.Həsənova «Kamança məktəbi». Ü.Hacıbəyovun rəhbərliyi və redaktəsi altında). Bakı, Azmuzqiz, 1940) vəsaitlə şagirdlər ən ibtidai mövzularından başlamış mürəkkəb materialları çalmağa hazırlanırdılar. Bu vəsait müəllimlərin müvafiq materiallar seçməsinə müəyyən çətinlikləri aradan qaldırdı. Cəvahir Həsənovanın «Kamança məktəbi» dərsliyindən sonra nəşr olunan Ramiz Mirişli (1970), R.Rəcəbova, O.İmanova (2005), R.İmanov, O.İmanova, R.Rəcəbova və D.Quliyevin (2013) və başqalarının nəşr etdirdikləri «Kamança məktəbi» dərslilikləri bu alətin tədrisinin inkişafı üçün atılmış mühüm addımlardan biri idi. Adlarını qeyd etdiyimiz dərsliliklərin bir-birindən fərqləndirən özünəməxsus cəhətləri olmasına baxmayaraq əsas forma kimi Cəvahir xanımın dərsliyi əsas sütun rolunu oynamışdır» (Səbinə Məmmədova «Kamança tədrisində metodoloji problemlər», Konservatoriya № 3, 2020).

Kamançanın şifahi ənənə və not sistemi əsasında professional səviyyədə tədrisinin həyata keçirilməsi, ali və orta ixtisas musiqi təhsilli məktəblərdə yetişdirilməsi kamança ifaçılarının yeni nəsli sözlükdən alətin musiqi mədəniyyətimizdəki əhəmiyyətli rolunu bir daha nümayiş etdi.

Azərbaycan muğam ifaçılığının əsas çalğı alətlərindən biri olan məşhur kamança ifaçılarının peşəkar fəaliyyəti dövlətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilməklə daima diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, «yaxın keçmişdə yaşayış-yaratmış İsmayıl Talışinski (1903-1959), Qılman Salahov (1907-1974), Mirkəzim (Səraq) Aslanlı (1912-?) Hafiz Mirzəliyev, Hacıbaba Əliyev, Cəvahir Həsənova, Hacıbəy Quliyev, Mikayıl Hüseynov, Məryəm Əliyeva, Ruqiyə Rzaeva, Firuz Əlizadə (1923-1987), Fərhad Dadaşov və başqalarının kamançanın həm tədrisində, həm də təbliğində böyük xidmətləri olmuşdur. Məryəm Nəcəfzadə, Tərlan Əliyeva-Qızıyeva (1919-2009), Tələt Dadaşov, Fazil Osmanov, Qəribə Dadaşova (1928-1996) sonrakı mərhələlərdə Mütəllib Novruzov (1926-1994), Tələt Bakıxanov (1927-2000), Elman Bədəlov (1929-1991), Əliguşad Məmmədov (1938-2005), Hafiz Kərimov (1942-1993), Abdulla Əbdullayev (1942-2007), Ədət Vəzirov (1951-2002) və başqa ifaçılar kamançanın inkişafında böyük xidmət göstərmişlər» (Toğrul Mirnazim oğlu Əsədullayev. «Kamança ifaçıları və onların muğam sənətinin inkişafında rolu və əhəmiyyəti — Musiqi sənəti, Sənətsünəsləq üzrə fəlsəfi doktor elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın Avtoreferatı, Bakı —2015).

Son illərdə fəxri adlar almış, respublikamızda və onun kənarında tanınmış kamança çalanların adlarına diqqət yetirək, onların arasında görkəmli kamança ifaçısı xalq artisti Həbil Əliyev, xalq artisti Fəxrəddin Dadaşovun, əməkdar artistlər Mirnazim Əsədullayev, Ağacəbrayıl Abasəliyev, Müris Şərifov, Elşən Mənsurov, İsmayıl Həmidov, Elnur Əhmədovun və başqa məahir kamança ifaçılarının həm tədrisində, həm də təbliğində əvəzsiz xidmətlərini göstərilməsini qeyd edə bilərik.

2002-ci ildən başlayaraq dövlət səviyyəsində musiqi mədəniyyətimizin inkişafına əsaslı dəstəyin verilməsi, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun Xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilən muğam layihələrində kamançanın muğamların ifasında əhəmiyyətliyin artması ilə əlaqədar, alətsünəsləq elmində bu alətlə elmi işlərinin tədqiq olunmasına xüsusi önəm verilmişdir.

Nəhayət, milli musiqi alətlərimizin yaradılması, inkişafına dair konseptual əsaslarla aidyyəti üzrə təqdim olunmuş elmi işlərinin təsdiqi ilə bağlı bu tələyüklü proseslər möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin və hörmətli Mehriban xanımın böyük say apardıqı məqsədyönlü, ardıcıl və uğurlu dövlət siyasəti nəticəsində möhtəşəm davamını tapdı və Azərbaycan musiqi sənətinin əsas istiqamətləri — muğam sənəti, aşıq sənəti, tar və kamança ifaçılığı YUNESKO-nun qeyri-maddi sədəvərləri siyahısında daxil edilmişdir.

Xalqımızın milli məkurəsini formalaşdırılması və inkişafını müəyyənənləşdirən muğam və aşıq sənəti, tar və kamançanın belə mötəbər səviyyədə tanınması mədəni irsimizə məxsus olan Azərbaycan musiqi sənətimizi özününküləşdirən məqsədi ilə ayrı-ayrı dövrlərdə tədrisində apardıqı qəvəzlə, həqiqi tarixi hadisələri təhrif edən əsassız iddialardan və nəzəriyyələrdən qorunmasını və müdafiəsini təmin edilməsi üçün çox mühüm və vaxtında əhəmiyyətli bir zərverin əldə olunmasıdır.

Elxan CƏFƏROV.

